

## IZVJEŠTAJI O ZNANSTVENIM REZULTATIMA

RISTO KIRIAZOVSKI

### Osvrt na makedonsku historiografiju o NOB (1941–1945) i građanskom ratu (1945–1949) u egejskom dijelu Makedonije

Događaji u NOR-u i građanskom ratu u Grčkoj, odnosno u egejskom dijelu Makedonije nisu mogli a da ne privuku pažnju naše makedonske historiografije. Pokazani interes za istraživanje tih događaja rezultat je prije svega toga što su u NOR-u i građanskom ratu sudjelovali i dali velik doprinos Makedonci toga dijela Makedonije. Boreći se u u svojim posebnim jedinicama u redovima ELAS-a protiv njemačko-talijanskog i bugarskog okupatora, u redovima DAG-a u vihoru građanskog rata protiv domaće i strane reakcije, Makedonci su se istodobno borili za svoju emancipaciju, nacionalnu i socijalnu slobodu i nacionalno ujedinjenje.

Boreći se u redovima ELAS-a i DAG-a, čija rukovodstva nisu imala pravilan stav prema osnovnim pitanjima revolucije, a u tom kontekstu i prema makedonskom nacionalnom pitanju, borba Makedonaca za ostvarenje svojih nacionalnih prava bila je teža i složenija.

Negativni ishod NOR-a i građanskog rata imao je dalekosežne negativne posljedice za Makedonce toga dijela Makedonije. Oni ne samo što nisu ostvarili svoje ideale i stremljenja, za što su dali velike žrtve, već je dobar dio njih bio prinuđen da napusti svoja ognjišta a njihov bijeg preko granice još je više izmijenio nacionalni sastav toga dijela Makedonije na štetu makedonskog naroda.

Pri proučavanju događaja tih dvaju ratova (NOR-a i građanskog rata) makedonska historiografija sukobljava se s nizom objektivnih teškoća nastalih porazom u borbi, nedostatkom dovoljnog broja autentičnih arhivskih materijala, grubih falsifikata, napada i desnice i ljevice u drugim zemljama. Sve je to moralo negativno utjecati na kvalitetu i brojnost dosad objavljenih radova.

Usprkos tim i ostalim teškoćama, u našoj zemlji štampani su ili se nalazi u štampi i u rukopisu određen broj radova na makedonskom jeziku koji se odnose na NOR i građanski rat u Grčkoj i Egejskoj Makedoniji.

Štampani radova i oni u rukopisu zapravo su monografije o historiji NOR-a i građanskog rata, prilozi i članci o odnosu grčkoga partijskog rukovodstva prema makedonskom nacionalnom pitanju, monografije o

određenim likovima iz NOR-a, članci i rasprave u raznim časopisima koji izlaze u SR Makedoniji, dokumenti o historiji NOR-a i građanskog rata, kronike, zapisi i sl.

U SR Makedoniji do danas su štampani radovi:

- Makedonci pod Grčkom u borbi protiv fašizma, Skopje 1968, autora Hrista Andonovskog (str. 227);
- Makedonci i građanski rat u Grčkoj (1945—1949), Skopje 1968, autora Nauma Pejova (str. 208);
- Egejska Makedonija, Skopje 1961, Hrista Andonovskog (str. 106);
- O narodnoj revoluciji u Grčkoj, Skopje 1949, Svetozara Vukmanovića Tempa (str. 147);
- O pitanju Balkanske federacije, Skopje 1949, Moše Pijade (str. 32);
- Istina o Egejskoj Makedoniji, Skopje 1971, Hrista Andonovskog;
- Prilozi o odnosu rukovodilaca KPG prema makedonskom nacionalnom pitanju, Skopje 1963, Nauma Pejova (str. 109);
- Dramski ustanak, Skopje, 1968, Hrista Andonovskog (str. 30);
- Meglenska oblast u NOR-u, Skopje 1960, Hrista Andonovskog;
- Egejska Makedonija u NOR-u 1944—1945, zbornik dokumenata u redakciji Rista Kiriazovskog, V. Peeva i T. Simovskog, Arhiv Makedonije, t. I, Skopje 1972 (str. 557);
- Egejska Makedonija u NOR-u 1945, t. II, redakcija R. Kiriazovskog i T. Simovskog, Arhiv Makedonije; u štampi Egejska Makedonija u NOR-u 1946, t. III, ista redakcija.

Najprije da nešto kažemo o sadržaju navedenih radova i studija a zatim ćemo se osvrnuti na priloge i rasprave.

Prvi rad koji je u našoj zemlji izašao s tematikom o NOB-u u egejskom dijelu Makedonije bila je brošura Sv. Vukmanovića Tempa pod naslovom »O narodnoj revoluciji u Grčkoj«. Na više od četrdesetak stranica te knjige izloženo je i obrađeno više pitanja o ulozi KPG u toku narodnooslobodilačkog rata u Grčkoj a također i o periodu građanskog rata. Autor posebnu pažnju posvećuje stavu KPG prema osnovnim pitanjima revolucije, kao što su: organiziranje regularne oslobodilačke armije, pitanje vlasti u toku NOR-a, uloga Narodnog fronta, makedonsko nacionalno pitanje, odnosi prema engleskim imperijalistima i dr.

Autor zaključuje da u toku NOR-a KPG nikada nije imala jasne, čiste i pravilne stavove o najbitnijim pitanjima. Zbog toga je jasno zašto je i ishod NOR-a grčkog i makedonskog naroda u Grčkoj bio takav.

Još u toku građanskog rata 1949. kao brošura štampana je rasprava Moše Pijade »O pitanju Balkanske federacije«. U njoj je Moša Pijade razobličio pokušaje bugarskoga partijskog rukovodstva da za neuspjeh pregovara o stvaranju Južnoslavenske federacije odgovornost prebaci na Jugoslaviju i tako nanese udar mladoj makedonskoj državi uplićući u sve to KPG i NOF Makedonaca u egejskom dijelu Makedonije.

U vrijeme kad se makedonski narod iz egejskog dijela Makedonije hrabro borio rame uz rame s grčkim narodom za pobjedu demokracije u Grčkoj i u toj borbi dao i davao velike žrtve, a istodobno je bio izložen fizičkom istrebljenju od grčkog monarhofašističkog režima i nametnut mu je zadatak da proglasi ujedinjenje Makedonije u okvirima Balkanske

federacije, CK KPG na svom V plenumu održanom 30—31. siječnja 1949. zamjenjuje svoj stav o makedonskom nacionalnom pitanju — koji je zauzimao i branio od 1936, prema kojem je Makedoncima priznavao manjinska prava u okvirima grčke države — potpuno novim kojim im priznaje pravo na samoopredjeljenje. Na osnovi toga novog stava KPG, Centralno vijeće NOF-a održalo je svoj II plenum na kojem donosi rezoluciju u kojoj, uz ostalo, ističe odluku da se sazove II kongres NOF-a koji će proglasiti ujedinjenje makedonskog naroda u jedinstvenu, nezavisnu ravnopravnu makedonsku državu u sastavu narodnodemokratske federacije balkanskih naroda. Koliko je rukovodstvo NOF-a plivalo u vodama Zaharijadesa i bugarske politike o makedonskom pitanju, nije potrebno da ovdje podrobnije govorimo. Uostalom da vidimo što je u vezi s tim pisao u svojoj brošuri pokojni Moša Pijade: »Danas, kad se narod Egejske Makedonije nalazi u krvavoj borbi za obranu svoje fizičke egzistencije, kad je njegova prva i osnovna zadaća da se rame uz rame bori sa grčkim narodom za pobjedu narodne demokracije u Grčkoj, kada se sve snage makedonskog i grčkog naroda trebaju koncentrirati u jednom jedinom pravcu, nema nikakve potrebe da se tom narodu sugerira preuzimanje jednog čisto deklarativnog akta koji ne samo što neće mobilizirati sve snage makedonskog naroda, već suprotno tome može samo stvoriti nepotrebne diskusije i zabunu u jedinstvenim redovima grčkih i makedonskih boraca.« Taj stav KPG i NOF nije proizlazio iz nekakvih marksističkih pozicija o nacionalnom pitanju već je predstavljao antimakedonsku ataku u okvirima antijugoslavenske kampanje u to vrijeme.

U izdanju Glavnog odbora izbjeglica iz Egejske Makedonije 1953. god. pojavljuje se rad N. Pejova »Prilozi o odnosu rukovodilaca KPG prema makedonskom nacionalnom pitanju«. Bilo je to nakon poraza DAG-a, odnosno u vrijeme kad su rezultati pogrešnih stavova grčkog partijskog rukovodstva prema svim osnovnim pitanjima revolucije bili još aktualni i mogli se sagledati.

Glavna je intencija autora da dokaže kako su u Grčkoj za vrijeme trajanja drugoga svjetskog rata postojali svi objektivni uvjeti za pobjedu revolucije. Međutim, zbog oportunitizma i pogrešnog stava otpora grčkog rukovodstva o osnovnim pitanjima revolucije u tome se nije uspjelo. Jedno od osnovnih pitanja o kojima je KPG, kao rukovodeći faktor NOF, imala pogrešan stav bilo je makedonsko nacionalno pitanje. Da je KPG, smatra autor, imala pravilan stav prema makedonskom nacionalnom pitanju, makedonski pokret prerastao bi u takav faktor koji bi umnogome promijenio tok i ishod borbe. To pitanje o odnosu KPG prema makedonskom pitanju on razmatra u više faza: stvaranje nove revolucionarne situacije na Balkanu neposredno nakon okupacije, 1944. godinu kao prekretnicu NOF-a u Grčkoj i posebno za makedonski narod u egejskom dijelu Makedonije, kontrarevolucionarni stav KPG prema makedonskom nacionalnom pitanju, kao faktoru u odnosu na karakter borbe u Grčkoj, te na kraju nepostojanje jedinstvene organizacije kao uzroku što je borba makedonskog naroda bila još teža.

Makedonci u Grčkoj u borbi protiv fašizma (1940—1945), studija Hrista Andonovskog u izdanju Instituta za nacionalnu historiju, ima pre-

tenzija da detaljnije opiše udio Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije u NOR, u općem otporu u Grčkoj a posebno u Egejskoj Makedoniji. Studija je, uz uvodni dio, koji sadrži osvrt na društveno-ekonomsku i demografsku situaciju u egejskom dijelu Makedonije prije prvoga svjetskog rata, podijeljena na deset glava.

Grčko-talijanski rat, trojna okupacija Grčke i Dramski ustanak predmet su prvih dviju glava. U ostalim glavama (osam) tretira se obnova partijskih organizacija, priprema, organiziranje prvih partizanskih grupa i odreda te njihova aktivnost, zatim pojava i rasformiranje SNOF-a, reakcionarne organizacije i pokreti, zimska njemačka ofenziva protiv ELAS-a, pokušaji formiranja posebnih makedonskih jedinica, njihovo formiranje i aktivnosti. Obuhvaćena su i pitanja Libanske konferencije, dogovor u Kazerti a autor se posebno osvrće na dogovor u Varkizi. Na kraju, autor daje svoju ocjenu o uzrocima likvidiranja antifašističkog pokreta, odnosno o porazu u borbi.

Predgovor za knjigu Makedonci i građanski rat u Grčkoj Nauma Pejova, koja se sastoji od predgovora, saopćenja, uvoda i dva radna dijela, napisao je akademik Mihajlo Apostolski. Već odmah u uvodnom dijelu autor ističe da su u vrijeme drugoga svjetskog rata postojali svi objektivni uvjeti da u Grčkoj pobijedi revolucija. To nije bilo postignuto, napominje autor, zbog subjektivnih slabosti rukovodstva KPG i oružane intervencije engleskog imperijalizma.

Kako bi se događaji iz vremena građanskog rata mogli pravilnije shvatiti, autor u glavnim crtama opisuje društveno-politički i ekonomski razvoj Grčke od razdoblja nacionalnog oslobođenja od Turaka, zatim razvoj NOB 1941—1945. i sukob u prosincu 1944. kao uverturu u građanski rat.

U prvoj glavi prvog dijela opisana je situacija nakon sporazuma u Varkizi i potezi desnice. Autor na osnovi dokumenata navodi činjenice kako je ELAS nakon povlačenja Nijemaca bio gospodar situacije u cijeloj zemlji, tj. da je svugdje bio uspostavljen red i mir. Međutim, nakon potpisivanja sporazuma i razoružanja ELAS-a u zemlji nastaje potpuni kaos. Dojučerašnji suradnici okupatora započinju neobuzdani teror, ubijanje i uništavanje naroda, posebno protiv pripadnika otpora i Makedonaca. Usporedo s terorom, u cilju da se narodni pokret uguši, desnica započinje uspostavljati svoju vlast rehabilitiranjem i aktivizacijom suradnika okupatora i ostalih fašističkih elemenata u redovima vojske i državnog aparata.

Kako bi skrenula pažnju naroda s političkog i ekonomskog kaosa, grčka reakcija počinje rasplamsavati parolu o »velikoj Grčkoj«, postavljajući i teritorijalne pretenzije prema susjednim balkanskim zemljama. U vezi s tim, autor objašnjava parole i dio propagandnog materijala upotrijebljenog u tom cilju.

U nastavku autor razrađuje ocjene XII plenuma CK KPG o unutrašnjoj situaciji u zemlji (25. VI 1945). Konstatira da je jedna od osnovnih grešaka rukovodstva KPG bila što je na plenumu utvrđen stav da je desnica krenula u otvoren napad radi likvidacije demokratskog pokreta i uvođenja vojne diktature pa je s tim u vezi dana parola o *masovnoj narodnoj samoobrani* svim sredstvima. Međutim, upravo zbog toga što

su nedostajala sva sredstva, ističe autor, sudbina demokratskog pokreta u Grčkoj bila je zapečaćena, a još više zbog toga što je oružana borba bila ne samo isključena već i osuđivana.

Analizirajući stanje i odnose snaga nakon sporazuma u Varkizi, autor konstatira da se u Grčkoj vodio jednostran, nemilosrdan i istrebljujući građanski rat protiv demokratskog pokreta u prvom redu vojnim sredstvima, dok se KPG tome suprotstavljala samo političkim sredstvima, isključujući oružani otpor, odnosno da je u Grčkoj postojala revolucionarna situacija, jer su demokratske snage, da je postojala pravilna politika i orijentacija, bile dovoljno jake i imale i sredstva da se suprotstave reakciji i promijene ishod događaja u svoju korist.

U drugoj glavi govori se o uvjetima u kojima su se održali parlamentarni izbori u Grčkoj 1946, o odluci EAM-a i ostalih političkih partija i grupa da apstiniraju na izborima, zatim o izbornim rezultatima, o stavu velikih sila prema izborima, o uvjetima u kojima je održan plebiscit i restauracija monarhije, o grčkom pitanju koje je pred OUN postavila sovjetska delegacija, o pojavi partizanskih grupa sastavljenih od proganjanih osoba i o prvim vojnim sudarima nakon izbora, čime je ljevica objavila oružanu borbu, o formiranju Glavnog štaba DAG-a i dr.

U pitanju je li taktika KPG u početnim ratnim sudarima u svim rajonima zemlje bila opredijeljena za oružanu ili političku borbu, autor uz ostalo ističe: »Ali i u takvoj situaciji teško je odrediti što je mislilo rukovodstvo, koji je oblik borbe smatralo glavnim: oružani ili politički, tj. parlamentarni [...] Uostalom, to potvrđuje i plebiscit, prema kojem je zauzet stav da i ljevica u njemu sudjeluje iako se faktički održavao u uvjetima građanskog rata.« O daljnjem toku događaja, stavovima i taktici rukovodstva KPG, autor sasvim opravdano zaključuje kad tvrdi: »Faktički dvoumljenje se nastavlja sve do listopada 1947, odnosno do održavanja III plenuma CK KPG na kome je zauzet jasan kurs o oružanom ustanku. Zbog toga se može zaključiti kako se politička borba smatrala osnovnim oblikom borbe, a oružani otpor sredstvom za pritisak na desnicu kako bi pristala na kompromis, povlačenje itd.«

U naporu da čitaocu objasni uzroke koji su bili presudni za poraz demokratskog pokreta u Grčkoj, autor detaljnije analizira događaje do donošenja stava KPG o oružanom ustanku u listopadu 1947, odnos snaga u zemlji, borbu i taktiku protivničkih tabora i mjesto grčkog pitanja na međunarodnom planu.

U nastavku autor govori o razularenom teroru protiv demokratskih snaga, o ekonomskom kaosu, o ujedinjenju partizanskih snaga grčke ljevice sa snagama NOF-a, o stvaranju velikih partizanskih odreda i regularnih jedinica, o ponovnom pokretanju grčkog pitanja pred OUN, o djelatnosti Anketne komisije OUN u Grčkoj, o poduzetim mjerama kraljevske vlade za likvidaciju demokratskog pokreta, o povećanim ratnim akcijama DAG-a i povlačenju kraljevske vojske u veće administrativne i komunikacione centre, o prisilnoj evakuaciji većeg broja sela u gradske centre radi izolacije partizanskog pokreta i drugim mjerama. Analizirajući nastalu situaciju u tom razdoblju, autor konstatira da je moral kraljevske armije opao, dok je moral DAG-a bio na visokom nivou. Međutim, DAG nije iskoristio to razdoblje, koje je omogućivalo

povoljne uvjete da prevagnu snage revolucije, i to zbog pogrešne strategije KPG. Nadalje se autor osvrće na međunarodnu intervenciju u Grčkoj, počev od oružane engleske intervencije u prosincu 1944, pomoći velikih zapadnih sila za legalizaciju falsificiranih izbora iz prosinca 1946, na Trumanovu doktrinu kojom je Grčka stavljena pod zaštitu SAD, na formiranje zajedničkoga grčko-američkog generalštaba i dr.

U trećoj glavi autor razmatra formiranje vlade na čelu s Temistoklosom Sofulisom, vođom Liberalne stranke, kao najpovoljnijom figurom za grčku reakciju nakon vladine krize 1947. Političkim manevrima: objavljivanjem jednomjesečne amnestije za borce DAG-a, oslobađanjem značajnog dijela zatvorenika, beskrupuloznom propagandom protiv demokratskog pokreta i susjednih država, Sofulisov je cilj bio prikazati sebe kao faktora koji želi spasiti Grčku od bratoubilačkog rata i očuvati njezin nacionalni integritet. Međutim, konstatira autor, Sofulis nije došao na vlast s namjerom da postigne neko kompromisno rješenje, već da političkim manevrima i vojnom silom likvidira demokratski pokret. S tim u vezi autor nabraja mjere koje je poduzela Sofulisova vlada kako bi postigla te ciljeve.

U nastavku autor se zadržava na poduzetoj ofenzivi vladine armije na oslobođenom teritoriju Gramosa 1947, isticanju odluke GŠ DAG-a kojom se proglašava vrhovnom vlasti na oslobođenom teritoriju do formiranja demokratske vlade, stavovima KPG donesenim na III plenumu CK KPG (listopad 1947), na osnovi kojih je GŠ DAG-a donio odluke o formiranju regularnih vojnih formacija, zatim na dva dokumenta o mobilizaciji i dr. Za daljnji tok događaja autor konstatira da zadaci koje je postavio III plenum CK KPG i spomenute naredbe GŠ DAG-a nisu bili ostvareni. Usprkos tome što je u zimskim mjesecima i u proljeće 1948. DAG uspio odbiti napade kraljevske armije, poduzimajući ofenzivu kroz cijelu Grčku, ipak je prešao u defenzivu, napuštajući uglavnom partizansku taktiku borbe i prelazeći na frontalni rat, zbog čega se može reći da je počeo kraj ustanka.

Bez postojanja posebnih uvjeta, rukovodstvo KPG u prosincu 1947. formira vladu nazvanu »Demokratska vlada Grčke«. O njezinoj djelatnosti autor navodi sve zakonske akte unutrašnjopolitičkog karaktera koje je donijela.

Prije no što prijedemo na četvrtu glavu te knjige, smatramo svojom dužnošću da skrenemo pažnju autoru na jedan propust. Pisati o građanskom ratu u Grčkoj a ne zadržati se malo više na epopeji na Gramosu u ljeto 1948, smatramo značajnim nedostatkom. Ono što se odigralo na Gramosu u razdoblju od 70 dana može se slobodno reći ravno je Kozari i Sutjesci. Trinaest tisuća slabo naoružanih boraca DAG-a uspjelo se suprotstaviti armiji od 130.000 najsuvremenije američkim oružjem opremljenih vojnika nanoseći joj teške gubitke. Uz to je bitka na Gramosu imala presudno značenje za daljnji tok ustanka upravo zato što je DAG bio veoma iscrpljen ostavši bez najvećeg slobodnog kompaktnog teritorija. Isticanje te bitke ima veliko značenje i za Makedonce iz egejskog dijela Makedonije, jer se ona vodila na makedonskom tlu i u njoj je sudjelovalo 8000 makedonskih od ukupno 13.000 boraca.

U četvrtoj glavi opisan je odnos snaga na početku sudbonosne 1949. koji je bio negativan za DAG. Autor smatra da je za ishod događaja na štetu pokreta svojevrsnu ulogu odigrao kominformovski napad na Jugoslaviju koji je imao direktan utjecaj na događaje u Grčkoj. U nastavku autor govori o važnijim događajima u 1949: o neuspjehu plana GŠ DAG-a da ofenzivnim napadima na veće gradske centre proširi slobodni teritorij i riješi pitanja strateških rezervi, o ofenzivama monarhističke armije koja nije uspjela da potisne jedinice DAG-a s Gramosa, o mirovnim inicijativama PDV Grčke, bici na Vičou i Gramosu i povlačenju DAG-a koje je značilo poraz ustanka i pobjedu desnice.

Peta glava drugog dijela te studije obrađuje politiku grčke buržoazije o fizičkom istrebljenju makedonskog naroda i mijenjanju etničkog sastava u svoju korist. U vezi s tim ciljevima grčke buržoazije autor navodi mjere koje su poduzete. Usprkos tim mjerama grčke buržoazije, autor konstatira da su Makedonci iz Egejske Makedonije, boreći se, ne samo uspjeli očuvati svoje živote već i svoju nacionalnu bit. Pri tome se osvrće na stav komunističkih partija III internacionale o makedonskom pitanju, posebno na stavove BKP i KPG. Samo je KPJ najdosljednije u toku NOB ostvarila programsko obećanje o davanju potpunih nacionalnih prava Makedoncima, ističe autor. Posebno se zadržava na pogrešnom stavu KPG o makedonskom pitanju u toku NOB i posljedicama za njega. Prema autoru, u vrijeme drugoga svjetskog rata postojali su svi objektivni uvjeti za oslobođenje i ujedinenje cijele Makedonije. Što se to nije ostvarilo, ističe autor, treba kriviti subjektivne faktore.

Tragičnu sudbinu Makedonaca iz Egejske Makedonije nakon sporazuma u Varkizi autor dokumentirano opisuje u posebnoj glavi. U vezi s tim ističe: »To je bio takav potez (1945—1946) koji će budući historičari trebati zaista obilježiti kao koliko zloban, toliko i viešt manevar grčke buržoazije da stvori jaz i mržnju između Grka i Makedonaca te da izgradi svoja uporišta kod grčkog elementa [...]»

Fizionomija Balkana u pogledu društveno-političkog uređenja, stvaranje NR Makedonije, revolucionarna situacija u Grčkoj, sve je to realna osnova da i u Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije prevlada uvjerenje kako je došao dan da i oni ostvare svoja nacionalna prava. Upravo u šestoj glavi govori se o otporu makedonskog naroda novim pritiscima i o stvaranju organizacije NOF za Egejsku Makedoniju, i to ne samo kao organizacije za borbu makedonskog naroda protiv nacionalnog i klasnog neprijatelja već i kao antiteze pogrešnim stavovima i odnosu rukovodstva KPG o nacionalnom pitanju. Slijedeći razvojni put organizacije NOF, autor ističe da je on u konkretnim uvjetima izgrađivao sebe tako da se razilazio s KPG u ocjeni situacije, makedonskog pitanja i oblika borbe koju je trebalo započeti u Grčkoj, pa je i zbog toga, tako reći sve do kraja 1946, djelovao različito od KPG. Makedonci, kako bi izbjegli fizičko uništenje, bili su prinuđeni bježati u planine i suprotno stavu KPG oružjem su se suprotstavljali neprijatelju. Zbog toga je autor u pravu kad kaže da oružani otpor monarhofašizmu nisu počeli u rano proljeće 1946. (ožujak) Grci, kao što to prikazuje KPG, nego oni već prije 1945. Oružana je borba bila nametnuta makedonskom

narodu na što je on odgovorio obranom svojih legitimnih prava na slobodu i život.

Uz ostalo, u sedmoj glavi govori se o sporazumu između KPG i NOF-a. Kao što smo već naveli, od 1945/1946. organizacija NOF i njezine oružane grupe djelovale su neovisno o KPG. Interesi borbe zahtijevali su punu suglasnost KPG i NOF-a u svim pitanjima o borbi i akcijama. Znači, ističe autor, nametnula se potreba sporazuma između KPG i NOF-a o vođenju borbe i izvojevanju pobjede. Imajući u vidu iskustvo o stavu KPG prema Makedoncima u prošlosti i tada, organizaciona izgrađenost NOF-a, borbena sposobnost njegovih oružanih grupa, zahtijevale su postizanje principijelnog sporazuma kao dvaju ravnopravnih partnera s jasnim stavovima i pravima. Međutim, postignutim sporazumom KPG je stavila NOF u podređen i ovisan odnosno potčinjen položaj, što je imalo veoma negativne posljedice i za samu organizaciju NOF i cijeli makedonski pokret.

U nastavku je analiziran rad I kongresa NOF-a na kojem su doneseni program i statut organizacije, Zaharijadesov uspjeh da iznutra minira rukovodstvo NOF-a infiltracijom vlastitih ljudi, oportunistički stav dijela užeg rukovodstva NOF-a koji ne samo što se nije suprotstavio Zaharijadesu, već se slijepo potčinio takvoj situaciji. Najsudbonosniji udarac organizaciji NOF zadan je na I plenumu CO NOF-a 8. III 1948, kad je, umjesto davanja punog priznanja organizaciji za svestrano angažiranje makedonskog naroda u borbi, prema odlukama plenuma, zbog frakcionaške borbe između dvaju rukovodilaca u organizaciji, ona optužena da nije odigrala svoju ulogu kao rukovodilac makedonskog naroda u borbi koju je vodio protiv monarhofašizma i američkog imperijalizma. Plenum je degradirao oba rukovodioca (jedan je nešto kasnije bio rehabilitiran da bi opet stao na čelo organizacije, dok je drugi zauvijek udaljen iz pokreta). Autoru se može zamjeriti što ne analizira uzroke frakcionaške borbe, ne govori o tome kakve je posljedice imala za NOF i za cijeli pokret.

U siječnju 1949. održan je V plenum CK KPG na kojem je uz ostale odluke i rješenja promijenjen dotadašnji stav o makedonskom pitanju. U duhu toga stava pripremljen je II kongres NOF-a. Mjesec dana prije održavanja II kongresa, održan je plenum CV NOF-a na kojem je odlučeno da se sazove II kongres. U odlukama plenuma, uz ostalo, istaknuto je: »II kongres bit će Kongres proklamiranja novih programskih načela NOF-a, načela koja su stoljetna želja našeg naroda, bit će proklamirano ujedinjenje u jedinstvenoj, nezavisnoj, ravnopravnoj makedonskoj državi u narodnodemokratskoj federaciji balkanskih naroda [...]«. Međutim, od toga se stava odustalo prije održavanja Kongresa. Potkraj Kongresa, 27. III 1949. sazvan je osnivački sastanak 163 delegata II kongresa NOF koji su odlučili da osnuju Komunističku organizaciju Makedonaca iz Egejske Makedonije, kao posebnu partijsku organizaciju (KOEM) u sastavu KPG. Rukovodeći aktiv KOEM-a, koji je bio i rukovodstvo NOF-a, zatim je donio i vlastoručno potpisao zloglasnu i famoznu rezoluciju KOEM-a, pod imenom »Rezolucija rukovodećeg aktiva KOEM o nacionalističko izdajničkoj kliku Keramidčiev—Goce«, koja je u duhu



informirovštine u biti bila uperena protiv NR Makedonije i Jugoslavije i protiv samog makedonskog pokreta u Egejskoj Makedoniji.

Postavlja se pitanje predstavljaju li promijenjeni stav KPG o makedonskom pitanju, formiranje KOEM-a i proklamacija NOF-a o nezavisnoj makedonskoj državi u okvirima balkanske federacije izraz marksističkih stavova i poimanja nacionalnog pitanja i doprinosa Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije ili makinacije KPG na čelu sa Zaharijadesom? Autor ne daje odgovor na to pitanje. Usprkos tome što to pitanje zaslužuje posebno proučavanje, iz događaja koji su uslijedili može se zaključiti da je riječ o makinacijama s unaprijed određenim i konstruiranim ciljem protiv NR Makedonije i Jugoslavije i protiv NOF Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije kao odgovornog za poraz pokreta.

Osma glava posvećena je doprinosa Makedonaca u građanskom ratu. U vezi s tim autor ističe: oružane grupe NOF-a bile su de facto jezgra oružanih jedinica DAG-a; polovica ukupnih efektivna DAG-a u toku cijelog razdoblja građanskog rata bili su Makedonci, linija fronta u toku cijelog građanskog rata protezala se kroz Egejsku Makedoniju, slobodni teritoriji Egejske Makedonije bili su pretvoreni u ratne radionice gdje je staro i mlado, muško i žensko bilo isključivo u službi potreba DAG-a.

S ciljem da dokumentirano prikaže tragičan položaj Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije i uzroke poraza pokreta u ELAS-u i građanskom ratu, autor prezentira i nekoliko autentičnih priloga: pregled sela Egejske Makedonije koja pokazuju smanjenje stanovništva prilikom popisa 1951. u odnosu na popis iz 1940, sporazum između ELAS-a i EDES-a, Libanski dogovor, sporazum u Kazerti i Varkizi.

Na kraju da zaključimo: autor je postigao cilj koji je sebi postavio. Uspio je da ukratko izloži tok demokratskog pokreta u Grčkoj, požrtvovnost i teške borbe naroda i DAG-a. DAG-u je dano mjesto koje i zaslužuje u historiji NOP-a u Grčkoj i u svijetu, neovisno o greškama rukovodstva. Analizom društvene i vojno-političke situacije u Grčkoj, na Balkanu i donekle u svijetu nastojao je otkriti uzroke toka događaja i ishoda građanskog rata u Grčkoj. Autor je tom studijom još jedanput pokazao da za uspjeh revolucije nije dovoljno postojanje samo objektivnih, nego da su isto tako nužni i subjektivni faktori. Studija može poslužiti kao poticaj za daljnja istraživanja o tom toliko burnom razdoblju u historiji makedonskog naroda. Smatramo da je studija mogla i morala biti opširnija. Za to je autor imao mogućnosti i afiniteta. Mnoga pitanja nisu postavljena. Nije dovoljno upozorio na greške i ulogu makedonskog subjektivnog faktora. Autor se malo zadržao na samoj organizaciji KOEM-a i posljedicama za makedonski pokret koje su prozrokovane njegovim dokumentima i aktivnošću. Nije dan odgovor na pitanje što bi poduzeo vanjski faktor da je rukovodstvo KPG umjelo iskoristiti povoljnu revolucionarnu situaciju 1947. i dr.

Prema naslovu Istina o Egejskoj Makedoniji, autor H. Andonovski zaista je postavio sebi veoma plemenit ali istodobno i veoma težak i odgovoran zadatak. A to je prikazati dvostoljetnu borbu Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije za opstanak, nacionalnu emancipaciju i socijalnu slobodu, prikazati tešku sudbinu naroda koji je bio moneta za potkusurivanje velikih sila i žrtva balkanskih imperijalističkih zemalja, razobli-

čiti grube falsifikate koji su činjeni i čine se u pogledu njegove prošlosti, njegovih ideala i stremljenja nije mali posao.

Rad H. Andonovskog obuhvaća razdoblje od početka prošlog stoljeća do 1949. god. u deset glava. Budući da nas interesira razdoblje NOR-a i građanskog rata osvrnut ćemo se na onaj dio koji se odnosi na te probleme i pitanja.

Usprkos dubokom poštivanju autora i njegovih nastojanja da tim i ostalim radovima osvijetli razne događaje iz historijske prošlosti našega naroda, ipak smatramo da su nužne neke napomene s jedinim ciljem da pridonesemo prevladavanju određenih negativnosti na koje se nailazi u tom radu i u objašnjavanju određenih događaja. Budući da je u većem dijelu knjige (85—252 str.) riječ o NOB-u i građanskom ratu u Grčkoj, naše se napomene odnose na to razdoblje. To su ove:

Dio »Makedonci pod Grčkom u antifašističkoj borbi 1940—1945« (str. 85—125) zapravo je ponavljanje njegovih radova: »SNOF u Lerinu i Kosturu i Makedonski rajonski komitet u Vodenu« objavljen u GINI, 1966, X, 2—3, str. 5—41 i »Makedonija pod Grčkom u borbi protiv fašizma 1940—1945« u izdanju INI, Skopje 1968.

O razdoblju NOB-a 1941—1945. posljednjih godina otkriveni su novi autentični dokumenti koji objektivnije i cjelovitije osvjetljavaju neke događaje i upućuju na istraživanje i drukčije zaključke i ocjene. Razlog što se autor i u ovom radu drži starih ocjena najvjerojatnije je to što nije mogao upoznati nove izvore i spoznaje.

Na str. 85 u prvoj glavi autor tvrdi da je u prvim mjesecima okupacije (1941) u Egejskoj Makedoniji zavladao bezvlašće i da su umjesto žandarmerije bile formirane ekatondarhije. To nije potpuno točno, jer vojska, žandarmerija i služba državne sigurnosti ne samo što nisu bile rasformirane već su se odmah stavile u službu okupatora i kvislinške vlade generala Čolakoglua, formirane 26. IV 1941. Što se tiče takozvanih ekatondarhija, one su bile osnovane čak 1942. i to za borbu protiv komunista.

Na str. 86—90 govori se o otporu Makedonaca restauraciji staroga grčkog državnog aparata u Egejskoj Makedoniji i navode se primjeri Banice, Ekši-sua, Nereta i drugih sela Lerinskog okruga, zatim Sarakanovo, Vodenski okrug i Krmsko, Kajlarski okrug. Kad već autor bilježi te događaje kao oblik otpora, razumljivo bi bilo da spomene i osnivanje prvih partizanskih grupa »Odiseas Andrucos« i »Anastasios Dijakos« u centralnoj Makedoniji, partizanske grupe i grupe otpora u Kosturskom kraju i drugim mjestima koje su se pojavile 1941. Što se tiče otpora i tragedije u selu Krmsko, Kajlarski okrug, ti se događaji ne mogu okvalificirati isto kao oni u Banici, Ekši-suu i drugim selima, jer je u tom selu još u lipnju 1941. postojala organizacija »Elefterija« (Sloboda).

Andonovski u glavi »Organiziranje NOB u Egejskoj Makedoniji« (str. 90) kaže da je glavnu partijsku snagu u to vrijeme predstavljala grupa od 24 komunista oslobođena iz Akronavpliona. Nema sumnje da je ta grupa, koja je brojala 27 a ne 24 komunista, odigrala važnu ulogu u obnavljanju partijskih organizacija i oružanom otporu. Ali potrebno je znati da nije samo ta grupa komunista uspjela pobjeći iz logora, već je bilo i drugih komunista koji su grupno bježali iz zatvora i logora, kao

što su oni iz Folegadrosa, Kimolosa, Pejzanova i dr. (ukupno 186), a među njima i četiri člana OK KPG. Trojica od njih na čelu sa Andreom Čipovim otišla su u Atenu gdje su i stvorili jezgru CK KPG koji je 1. VI 1941. održao prvi plenum.

Na str. 92 u istoj glavi ističe se kako je vodenska partijska organizacija posredstvom Janisa Afendopulosa (nazvanog Turčin) uspostavila vezu s Pokrajinskim komitetom KPG za Makedoniju. Budući da je Janis Afendopulos bio sekretar vodenske partijske organizacije i član PK KPG za Makedoniju još u proljeće 1941, proizlazi da je između vodenske partijske organizacije i PK KPG za Makedoniju veza uspostavljena ne u rujnu, kao što tvrdi autor, već u proljeće 1941.

U vezi sa stavom KPG o makedonskom pitanju autor tvrdi da je KPG na VII i VIII plenumu zauzela stav o njemu. Tu je autor načinio dvije greške: prvo, stav o nacionalnom pitanju CK KPG zauzeo je na VIII plenumu a ne na VII, i, drugo, VIII plenum nije održan u prosincu 1942. već u siječnju 1942 (str. 92).

Andonovski u petoj glavi (str. 109) navodi da je u ljeto 1941. održan prvi sastanak PK KPG za Makedoniju. Iz samog nabiranja sudionika sastanka doveo je u pitanje održavanje sastanka. Naime, navodi da su sastanku, uz ostale, prisustvovali i Leonidis Stringos i Andreas Džimaš, a poznato je da je Stringos prije nego što je prvi put došao u veljači 1942. u Makedoniju bio na Kreti, dok je Andreas Džimaš došao privatnim poslom i ostao svega dvadesetak dana.

U istoj glavi (str. 111—112) autor navodi podatak da je u Vodenskom okrugu osnovan posebni makedonski Rajonski komitet KPG. Iako je riječ o važnom događaju, autor o njegovoj djelatnosti navodi podatak samo o izdavanju lista »Crvena zvezda« i Biltena na makedonskom jeziku, bez podataka o njegovoj organizaciono-političkoj djelatnosti, datumu njegova formiranja odnosno rasformiranja i sl. Isto čini i kad je riječ o SNOF-u u Lerinskom okrugu (str. 108—110). O razvoju i djelatnosti SNOF-a u Kosturskom okrugu (str. 112—123) na osnovi onoga što je naveo stječe se dojam da je SNOF imao drukčije stavove od službenih stavova KPG o makedonskom pitanju. Organizaciono-politički referat i odluke I konferencije SNOF-a održane 12. IV 1944, telegrami upućeni raznim političkim forumima i ratnim jedinicama, proglasi Okružnog rukovodstva NOF-a kojima je osuđena akcija Nauma Pejova, izvještaji nekih aktivista SNOF-a (izvještaji Nauma Pejova od 17. i Vasilja Aleksovskog od 20, a ne Sime Kalčova kao što tvrdi autor, izvještaji i pisma Laze Ošenskog i drugih) govore da SNOF u svom šestomjesečnom postojanju nije izgradio i nije mogao izgraditi i zauzeti jasan i kategoričan stav o nacionalnom samoopredjeljenju Makedonaca iz Egejske Makedonije.

O rasformiranju SNOF-a u Kosturskom autor navodi kazivanja rukovodilaca KPG (str. 120), ne imenujući ih i ne spominjući kako je do njih došao.

O formiranju Vodenskog makedonskog bataljona autor navodi dva datuma. Tako u tom radu navodi da je formiran 16 srpnja, a u radu »Makedonci u borbi protiv fašizma...« (str. 177) da je to bilo 16. lipnja 1944. Prvi je datum točan.

Na str. 134—135 autor citira pismo koje je poslao komesar 28. puka ELAS-a Zaharijas, ne navodeći kome je poslano, datum i gdje se pismo nalazi.

Na str. 137—142 isto tako citira pisma, proglašene, proteste i sl. koje su uputili makedonski bataljoni i Makedonci rukovodioci zbog stava EAM-ELAS-a prema Makedoncima, navodi podatke o sudjelovanju Makedonaca u ELAS-u i žrtvama u antifašističkoj borbi (str. 145), ne navodeći bibliografske i ostale podatke.

Treći dio knjige (U vihoru građanskog rata) razmatra započeti teror desnice protiv pripadnika otpora a osobito protiv Makedonaca. Zadržavajući se na nekim rukovodiocima KPG i oficirima ELAS-a koji se nisu suglasili sa sporazumom iz Varkize, autor spominje i Janisa Pecopulosa, predstavljajući ga kao člana CK KPG (str. 150), a poznato je da je on 1924. bio isključen iz CK. U nastavku navodi da je Aris Veluhjotis poginuo 25. VI 1945 (str. 151) što nije točno. Aris Veluhjotis poginuo je 17. VI 1945.

Sa ciljem da što argumentiranije prikaže tragičan položaj Makedonaca nakon sporazuma u Varkizi (str. 155—172), autor razmatra problem terora po okruzima. Podaci navedeni o teroru daleko su od toga da prikažu zaista ono što su pretrpjeli Makedonci u tom razdoblju. Očito nije raspolagao dovoljnom dokumentacijom. Zato bi bolje bilo da je autor dao približni sumarni pregled terora na čitavom području Egejske Makedonije. Isto tako trebalo je ukazati i na ono što su Makedonci činili protiv terora.

Razmatrajući politiku KPG nakon sporazuma u Varkizi (str. 153) Andonovski ističe kako su vlada i reakcija, osjećajući se dovoljno jakim, obezglavile radnički pokret.

Ta konstatacija ne odgovara situaciji u tom razdoblju. Reakcija, usprkos svojim represalijama, ne samo što nije uspjela obezglaviti radnički pokret, već suprotno. Da su postojali i jasan stav KPG i orijentacija na oružanu borbu 1945. i 1946, partijske bi organizacije bile sposobne da pošalju više tisuća partizana u planine. Kolebljivi stav KPG omogućio je vladi da obezglavi radnički pokret tek 1947. god.

Navodeći podatke o teroru u Kosturskom okrugu autor spominje selo Inoi — na makedonskom Cakoni (str. 161) — selo Polipotamos i selo Brest (str. 162). Tu je svakako riječ o nekakvoj zbrci. Selo Inoi je Ošeni, a ne Cakoni (selo Cakoni je makedonsko selo koje je potpuno bilo na strani NOB). Selo Polipotamos je selo Neret u neposrednoj blizini grada Lerina, a selo Brest u Kosturskom ne postoji. Pretpostavljamo da je selo Polipotamos zapravo selo Cetirok, a selo Brest selo Breštani.

U vezi s pogibijom člana Glavnog rukovodstva NOF-a Atanasa Koro-vešova autor navodi dva datuma: na str. 164 tvrdi da je poginuo 25. VIII, a na str. 185 2. IX 1945. Točan je drugi datum.

Na str. 200—201 autor zaključuje da je NOF bio totalno potčinjen KPG i da ga je ona likvidirala, ne navodeći pri tom podatke o otporu Makedonaca takvoj politici KPG. Autor je isto tako odustao od iznošenja još jedne istine o Egejskoj Makedoniji, tj. nije se osvrnuo na pojavu i djelatnost KOEM-a (Komunističke organizacije Egejske Makedonije)

1949, na ciljeve njegova formiranja, smisao rezolucije koju je donio a koja je bila uperena protiv NR Makedonije i dr.

Možemo na kraju konstatirati da taj rad H. Andonovskog i uz navedene i ostale slabosti predstavlja prilog proučavanju historije makedonskog naroda iz toga dijela Makedonije.

U ožujku 1968. god. u izdanju RTV-Skopje, edicija »Svjetla prošlosti«, izašla je iz štampe brošura H. Andonovskog Dramski ustanak (31 str.). Autor se u njoj osvrće na prve dane bugarske okupacije istočne Makedonije i zapadne Trakije 1940/41. god. Navodi podatke o početku, toku i ishodu Dramskog ustanka, o broju ustanika i žrtava. Autor smatra, što je i sasvim točno, da je Dramski ustanak bio djelo mjesne partijske organizacije Dramskog okruga, koja je, odsječena od rukovodstva KPG, smatrala da će rat ubrzo biti završen.

U istoj ediciji, istog izdavača, 1968. izašla je iz štampe kratka monografija o Lazi Trpovskom istog autora.

Monografija obrađuje djetinjstvo i sudjelovanje Laze Trpovskog u prvom svjetskom ratu, njegovo ućlanjenje i aktivnost u KPG, odlazak u Kanadu na pećalbu i njegovu aktivnost u razobličavanju vančomihajlovišćkih fašistićkih elemenata; protjerivanje iz Kanade i prebacivanje u SSSR. Govori se o njegovoj aktivnosti u KI — Balkansko odjeljenje — i o prebacivanju u Grćku 1935. Obuhvaćena je i njegova aktivnost između dva svjetska rata, u vrijeme okupacije i njegova pogibija u travnju 1943. U monografiji su navedeni mnogi podaci o aktivnosti Laze kao borca, organizatora i ideologa pokreta otpora na teritoriju Egejske Makedonije.

U radu »Meglenska oblast u NOB« H. Andonovskog rijeć je zapravo o kronici događaja za vrijeme okupacije 1941—1945. god. u tome kraju Egejske Makedonije. Nema razloga da se posebno zadržavamo na tim događajima, jer su svi obuhvaćeni u već spomenutim radovima toga autora.

Egejska Makedonija vo NOB, 1944—1945, t. I; t. II za 1945. god.; t. III za 1946. — Zbornici dokumenata (redakcija: Risto Kiriazovski, Vasil Peev i Todor Simovski) odnose se na prvu godinu nakon oslobođenja i na prve dvije godine početka i trajanja građanskog rata u Grćkoj. Oni najslikovitije prikazuju golgotu Makedonaca iz tog dijela Makedonije nakon rata, i istodobno njihovu odlučnost da se bore za obranu svog života i ćasti, za realizaciju svojih ideala i stremljenja, okupljeni u svojim nacionalnim organizacijama NOF, AFŽ i NOMS. Iz dokumenata se još jedanput vidi otpornost Makedonaca koji su izdržali ofenzivu i pritisak i desnice i ljevice i nametnuli se kao odlučan faktor u zajedničkom NOP-u grćkog i makedonskog naroda u periodu 1945—1949. Objavljeni dokumenti predstavljaju optužnicu protiv politike genocida koji je provodio posljertatni režim u Grćkoj nad Makedoncima. Oni isto tako uvjerljivo govore i o doraslosti Makedonaca da svoju sudbinu uzmu u svoje ruke, da se organiziraju i bore u vanredno teškim uvjetima. Borba Makedonaca u toku građanskog rata u Grćkoj predstavlja epopeju i ona će biti potpuno sagledana tek objavljivanjem dokumenata iz cijelog toga razdoblja.

NOB i događaji toga razdoblja u egejskom dijelu Makedonije prikazani su i u »Historiji makedonskog naroda«, knjiga 3, gl. I—III, str. 247—275, Todora Simovskog i Hrista Andonovskog.

Inicijativom Saveza boraca NOB Makedonije pripremljene su i obrađene kronologije događaja u toku NOB-a i građanskog rata u Egejskoj Makedoniji. Nakon što se dopune, isprave i redigiraju te će kronologije predstavljati dragocjen prilog proučavanju događaja iz toga razdoblja.

U izdanju INI izašla je 1975. monografija Vangela Ajanovskog Oče, Egejske bure (str. 448). Autor se u tom djelu osvrće na revolucionarni pokret u Vodenskom kraju od završetka prvoga svjetskog rata i NOF-a u Egejskoj Makedoniji sve do kraja građanskog rata u Grčkoj. Uspješno su prezentirane borbe Makedonaca iz egejskog dijela Makedonije za ostvarenje nacionalne i socijalne slobode, asimilacijska politika grčke buržoazije i istrebljenje Makedonaca, stavovi KPG o makedonskom nacionalnom pitanju i dr.

Isto tako u izdanju INI 1978. pojavila se i studija Todora Simovskog. Naseljena mjesta u Egejskoj Makedoniji, knjiga I, 540 str. U njoj su obuhvaćeni okruzi: Kosturski, Lerinski, Vodenski, zatim Meglenski kraj, Enidže-Vardarski, Kukuški, Gumendžiski, Solunski, Lagadinski, Kajlarski i Neguški.

U studiji su obuhvaćena i napuštena naselja. Naselja se navode najprije makedonskim a zatim novim grčkim imenom. O svakom naselju dan je kratak osvrt na geografske, etničke i privredne karakteristike. Navedene su sve etničke promjene koje su nastale u toku balkanskih ratova pa sve do najnovijeg vremena. Na kraju, azbučnim redom, dan je kompletan spisak svih naseljenih mjesta, priložene su etnografske karte prema okruzima sa stanjem neposredno uoči balkanskih ratova i stanjem 1940. godine.

Osim navedenih radova objavljeno je 325 rasprava, članaka i raznih drugih priloga o NOB i građanskom ratu u Grčkoj i Egejskoj Makedoniji.

*S makedonskog preveo Ognjen Bojadžiski*